ISSN 1995-6134

УДК 346.2
О.М. ПЕРЕВЕРЗЄВ, канд. юрид. наук, доц., Донецький національний технічний університет,
С.О. ВІХРОВ, Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Донецьк

ГОСПОДАРСЬКА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ

Ключові слова: *господарська правосуб'єктність, правовий статус, недержавні пенсійні фонди, ліцензування, господарська відповідальність*

У сучасних умовах активного проведення пенсійної реформи особливого значення набуває недержавне пенсійне забезпечення, яке почало впроваджуватися в Україні з 2004 р. з метою підвищення рівня життя громадян у період їхнього пенсійного віку відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. [1] та іншого законодавства.

Суть недержавного пенсійного забезпечення полягає у добровільному нагромадженні коштів на пенсійних рахунках, відкритих на ім'я учасників у недержавних пенсійних фондах, шляхом сплати вкладниками пенсійних внесків і безперервного нарахування інвестиційного доходу на залишок пенсійних накопичень. Недержавні пенсійні фонди як центральний елемент системи недержавного пенсійного забезпечення саме й провадять діяльність з накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійних фондів з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснюють пенсійні виплати учасникам зазначених фондів у порядку, визначеному законодавством. Інвестиційні можливості недержавних пенсійних фондів обумовлені тим, що період накопичення пенсійних внесків (до здійснення пенсійних виплат після досягнення учасником фонду пенсійного віку) є досить великим і дозволяє у межах даної накопичувальної системи нагромаджувати значні обсяги пенсійних активів, використовувати їх як інвестиційні ресурси, спрямовуючи доходи від інвестицій на збільшення обсягів цих пенсійних активів в інтересах учасників пенсійних фондів.

Зважаючи на сказане, а також враховуючи, що недержавні пенсійні фонди в розвинених країнах у цілому забезпечують залучення масових інвестицій в економіку, що є бажаним та очікуваним і в Україні, дослідження правових засад організації та діяльності цих фондів закономірно висувається у число важливих наукових і практичних завдань, обумовлює підвищену увагу з боку юридичної науки.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років показує, що різні аспекти організації та діяльності недержавних пенсійних фондів у тій або іншій мірі висвітлюються фахівцями різних галузей знань, таких як: М.В. Лазебна, В.В. Даценко, С. Брагін, Н. Кравченко, Ю.В. Вітка, А.А. Нечай, Є.С. Хорошаєв та ін. [2–8]. У той же час питання правового статусу названих пенсійних фондів як інституційних інвесторів на ринку цінних паперів поки що залишаються практично поза увагою юридичної науки. З урахуванням викладеного метою даної статті є характеристика правового статусу недержавних пенсійних фондів як інституційних інвесторів на ринку цінних паперів, аналіз правових засад інвестиційної діяльності цих фондів, зроблено пропозиції щодо подальшого розвитку їх господарської правосуб'єктності.

Насамперед слід відзначити, що недержавне пенсійне забезпечення широко поширене у світовій практиці. У розвинених ринкових економіках світу починаючи з кінця XX сторіччя формується нова багаторівнева система пенсійного забезпечення, яка здатна виконувати не лише компенсаційну функцію, але й інвестиційну. Реалізація цієї функції на практиці стає можливою завдяки створенню системи недержавних (приватних, корпоративних) накопичувальних фондів, які, по суті, є інститутами спільного інвестування на фінан-

ISSN 1995-6134

сових ринках країн. Так, на 01.01.2010 р. загальні пенсійні активи найбільших країн світу становили 70 % від їхнього ВВП (від 12 % у ФРН та 13 % у Франції до 113 % у Швейцарії та 120 % у Нідерландах). При чому, найбільшу частку коштів, що знаходяться в управлінні пенсійних фондів світу, інвестовано в цінні папери – акції та облігації (більше 80 %) [4]. Зокрема, в Японії загальний обсяг вкладень у цінні папери сягає майже 90 % загального обсягу інвестицій, при цьому близько чверті становлять інвестиції в цінні папери інших країн [9]. Тобто, пенсійні фонди у всьому світі стають вагомим елементом фінансових ринків не лише в національних межах, а й на глобальному ринку фінансів. Для розвитку фінансових ринків перехідних економік світу пенсійні фонди мають велике значення не лише з погляду перспектив інвестиційного потенціалу, а й виходячи зі специфіки інвестиційної політики цих фінансових інститутів. Головною перевагою пенсійних фондів як суб'єктів фінансового ринку є їхня інвестиційна політика, яка характеризується високим рівнем вимог при визначенні напрямів інвестування та конкретних об'єктів вкладень.

Порівняно з іншими країнами світу Україна значно відстає від світових темпів розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, хоча ця система в нашій державі протягом останніх років розвивається досить динамічно. Станом на 30.05.2011 р. в Державному реєстрі фінансових установ зареєстровано 97 недержавних пенсійних фондів. Загальний обсяг активів, сформованих цими фондами, становить 1265,9 млн грн, або 0,1 % від ВВП. При цьому, українські недержавні пенсійні фонди інвестували в цінні папери лише 50,5 % своїх коштів, решту складають депозити (31,5 %), банківські метати, нерухомість та інші активи, не заборонені законодавством України [10]. Тобто, в Україні активно починають створюватися недержавні пенсійні фонди із значним інвестиційним потенціалом, які, враховуючи світові тенденції, здатні суттєво прискорити не лише розвиток фінансового ринку, а й реального сектора економіки. Це дозволить використовуючи переваги накопичувальної системи нагромаджувати значні обсяги інвестиційних ресурсів та відповідно створювати передумови для довгострокового економічного зростання.

Чинне законодавство [11] офіційно включає до переліку інституційних інвесторів на ринку цінних паперів недержавні пенсійні фонди як фінансові установи, які здійснюють операції з фінансовими активами в інтересах третіх осіб з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів. Разом з тим недержавні пенсійні фонди відрізняються від інших інституційних інвесторів, насамперед від інститутів спільного інвестування – пайових та корпоративних інвестиційних фондів [12], оскільки інвестиційна діяльність на ринку цінних паперів є для них не основною та виключною, а служить легальним додатковим джерелом фінансування основної діяльності, засобом капіталізації, який забезпечує таку діяльність [13, с.187]

Правовий статус недержавних пенсійних фондів як інституційних інвесторів на ринку цінних паперів регулюється законодавством про вказаний ринок [11, 14], названим вище Законом «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. [1], іншим законодавством.

Згідно Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення» недержавний пенсійний фонд – юридична особа, створена відповідно до цього Закону, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному цим Законом порядку.

Вказаний Закон (ст.4.) встановлює принципи, на яких здійснюється недержавне пенсійне забезпечення. Додержання цих принципів у практиці діяльності пенсійних фондів та

ISSN 1995-6134

державному регулюванні їхньої діяльності забезпечує належне виконання названими фондами покладених на них завдань, у тому числі виконання ними функцій інституційних інвесторів. До принципів, які в найбільшій мірі забезпечують виконання зазначених функцій, належать, зокрема, такі: розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів його засновників і роботодавців-платників пенсійного фонду, адміністратора, компаній з управління активами, страхових організацій з метою унеможливлення банкрутства пенсійного фонду; цільове та ефективне використання пенсійних коштів; відповідальність суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм, передбачених законодавством; державне регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляд за його здійсненням.

За видами недержавні пенсійні фонди можуть бути відкритими, корпоративними або професійними. Названі види пенсійних фондів розрізняються за колом засновників, платників та учасників цих фондів. Належність недержавного пенсійного фонду до будь якого з цих видів обумовлює певні особливості в його організації та діяльності, але в цілому не впливає на правовий статус фонду як інвестора на ринку цінних паперів.

Господарська правосуб'єктність недержавних пенсійних фондів як інституційних інвесторів реалізується через господарські правовідносини, в які вступають ці фонди у зв'язку з організацією та здійсненням інвестиційної діяльності. Тому, уявляється, найбільш повна та об'єктивна характеристика правового статусу цих фондів в аспекті, що досліджується, може бути надана у динаміці цього статусу, шляхом розгляду названих правовідносин.

Зазначені господарські правовідносини за участю недержавних пенсійних фондів можуть бути різних видів: можуть належати як до господарсько-виробничих, так і до організаційно-господарських, бути відносними (господарськими зобов'язаннями) чи абсолютними, односторонніми або двосторонніми, активними чи пасивними. За змістом вказані господарські правовідносини можуть бути поділені на дві групи. Першу групу складають правовідносини, пов'язані із створенням і припиненням діяльності недержавного пенсійного фонду як господарської організації (юридичної особи), його легалізацією, інституюванням як фінансової установи – учасника ринку фінансових послуг, а також з виконанням вимог законодавства щодо забезпечення діяльності фонду (укладенням договорів про адміністрування фонду, про управління його активами, про обслуговування його зберігачем та інших). Правовідносини цієї групи безпосередньо не опосередковують інвестиційну діяльність недержавних пенсійних фондів, але створюють умови, необхідні для здійснення ними такої діяльності. До другої групи входять вже безпосередньо інвестиційні господарські правовідносини недержавних пенсійних фондів, пов'язані з розміщенням їхніх пенсійних активів у цінні папери та здійсненням інших дозволених законом операцій з такими паперами.

Доречно підкреслити, що до вказаних груп господарських правовідносин недержавних пенсійних фондів, що пов'язані із здійсненням ними інвестиційної діяльності, ми не включаємо господарські правовідносини загального характеру з господарчого забезпечення діяльності цих фондів (правовідносини оренди приміщень, закупівлі обладнання та інвентарю, отримання телекомунікаційних, рекламних послуг та інші подібні). Не можуть бути включені сюди також і правовідносини, що опосередковують основну статутну діяльність недержавних пенсійних фондів – надання ними послуг з пенсійного забезпечення, оскільки ці правовідносини не належать до господарських, пов'язані з реалізацією норм пенсійного законодавства, і до здійснення названими фондами інвестиційної діяльності не мають прямого відношення, хоча інвестиційна діяльність і слугує, як відзначалося, легальним додатковим джерелом фінансування основної

ISSN 1995-6134

діяльності, засобом капіталізації, який забезпечує основну діяльність.

Характеризуючи господарські правовідносини першої з виділених груп, пов'язані із створенням і легалізацією недержавних пенсійних фондів, слід відзначити, що серед цих правовідносин переважають відносні організаційно-господарські правовідносини (організаційно-господарські зобов'язання), що складаються між таким фондом як суб'єктом господарювання та Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України (далі – Держфінпослуг) як суб'єктом організаційно-господарських повноважень. Це, зокрема, зобов'язання з державної реєстрації пенсійного фонду в Держфінпослуг та видачі йому нею відповідного свідоцтва, регламентоване ст.11 Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення». Зміст цього зобов'язання визначається названою нормою Закону, а значення його полягає в тому, що пенсійний фонд набуває статусу юридичної особи та права на провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення з моменту його реєстрації в Держфінпослуг та отримання свідоцтва про таку державну реєстрацію. Подібними є й зобов'язання з реєстрації у Держфінпослуг змін до статуту пенсійного фонду (ч.4 ст.9 названого Закону), зобов'язання з повідомлення Держфінпослуг про участь роботодавця у вже створеному корпоративному пенсійному фонді (ч.2 ст.8 Закону), зобов'язання з попередження роботодавцем Держфінпослуг про припинення участі у названому пенсійному фонді (ч.8 ст.8 Закону) та деякі інші. До організаційно-господарських правовідносин, пов'язаних із створенням недержавного пенсійного фонду, можна віднести правовідносини з прийняття рішення про створення такого фонду (протокол установчих зборів за наявності кількох засновників або рішення уповноваженого органу засновника за наявності одного засновника).

Як приклад господарсько-виробничих правовідносин, пов'язаних з виконанням вимог законодавства щодо забезпечення діяльності недержавного пенсійного фонду, слід вказати такі договірні зобов'язання названого фонду: з адміністрування фонду, яке визначає обов'язки адміністратора з виконання фондом функцій пенсійного забезпечення; з управління активами пенсійного фонду; з обслуговування пенсійного фонду зберігачем – банком, який провадить депозитарну діяльність зберігача цінних паперів. Доречно відзначити, що обов'язковість укладення названих господарських договорів до початку діяльності недержавного пенсійного фонду забезпечується організаційно-господарським зобов'язанням із скасування Держфінпослуг реєстрації такого фонду у разі невиконання ним вимог щодо укладення цих договорів (ч.4 ст.12 Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Серед правовідносин другої групи, безпосередньо пов'язаних з інвестиційною діяльністю недержавних пенсійних фондів, насамперед слід назвати організаційно-господарське зобов'язання з реєстрації у Держфінпослуг інвестиційної декларації пенсійного фонду. Інвестиційна декларація є документом, що визначає інвестиційну політику фонду. В ній відображаються основні напрями інвестування пенсійних активів та обмеження інвестиційної діяльності з пенсійними активами, встановлені в межах загальних вимог та обмежень інвестиційної діяльності, визначених Законом «Про недержавне пенсійне забезпечення». Інвестиційна декларація розробляється та затверджується радою пенсійного фонду відповідно до названого Закону і є обов'язковою для застосування особами, що здійснюють управління активами фонду, та зберігачем. Згідно ст.10 Закону інвестиційна декларація пенсійного фонду підлягає обов'язковій реєстрації в Держфінпослуг протягом 60 календарних днів після формування ради фонду. Названа стаття Закону та Положення про інвестиційну декларацію недержавного пенсійного фонду [15] визначають зміст названого організаційно-господарського зобов'язання.

Майново-господарські договірні зобов'язання опосередковують інвестиційні відноси-

ISSN 1995-6134

ни недержавних пенсійних фондів, пов'язані з розміщенням їхніх пенсійних активів у цінні папери та здійсненням інших дозволених законом операцій з такими паперами. При укладанні та виконанні договорів купівлі-продажу цінних паперів та інших договорів з емітентами, професійними учасниками ринку цінних паперів недержавні пенсійні фонди повинні дотримуватися вимог та обмежень, встановлених Законом «Про недержавне пенсійне забезпечення». Насамперед це стосується вимог до пенсійних активів (ст.47) та умов їх використання (ст.48), а також обмежень інвестиційної діяльності з пенсійними активами (ст.49).

Зокрема, згідно ч.2 ст.47 Закону активи недержавного пенсійного фонду у цінних паперах повинні складатися з: 1) цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів АР Крим, місцевими радами; 2) акцій та облігацій українських емітентів, що пройшли лістинг та перебувають в обігу на фондовій біржі або в торговельно-інформаційній системі, що відповідають встановленим вимогам; 3) цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано урядами іноземних держав, з інвестиційним рейтингом, визначеним відповідно до названого Закону; 4) облігацій та акцій іноземних емітентів, що відповідають вимогам, встановленим у цьому Законі. Згідно ст.48 Закону пенсійні активи, що накопичуються у пенсійному фонді, можуть бути використані виключно для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань фонду перед його учасниками та оплати витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення, за передбаченими цією статтею напрямами.

Стаття 49 Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення» встановлює загальні обмеження інвестиційної діяльності з пенсійними активами недержавного пенсійного фонду. Так, особа, що здійснює управління активами, під час провадження нею такої діяльності не має права: формувати пенсійні активи за рахунок позикових (кредитних) коштів; надавати майнові гарантії, забезпечені пенсійними активами, або будь-які кредити (позики) за рахунок пенсійних активів; укладати угоди купівлі-продажу або міни пенсійних активів з обов'язковою умовою зворотного викупу; тримати на банківських депозитних рахунках та в ощадних сертифікатах банків більш як 40 відсотків загальної вартості пенсійних активів пенсійного фонду та інші.

Натомість таких заходів недостатньо для ефективного правового забезпечення збереження пенсійних активів недержавного пенсійного фонду. Це потребує більш широкої системи заходів, у тому числі встановлення певних обов'язків держави щодо забезпечення ефективного функціонування недержавних пенсійних фондів.

З урахуванням вищевикладеного пропонується запровадити у систему правового регулювання господарської діяльності недержавних пенсійних фондів низки заходів.

По-перше, держава має виступати як гарант ефективної діяльності недержавних пенсійних фондів та здійснювати відповідний контроль за їх діяльністю, для чого є всі правові підстави, адже у разі банкрутства відповідальність за пенсійне забезпечення громадян, хоч і у менших розмірах, фактично полягає на державу.

По-друге, це має стати підставою для впровадження системи заходів контролю за діяльністю недержавних пенсійних фондів. Серед них: ліцензування діяльності менеджерів недержавних пенсійних фондів (поряд з цим у законодавстві має бути встановлено вимогу призначати менеджерів лише з числа ліцензованих осіб); правова організація управління недержавними пенсійними фондами таким чином, щоб у визначенні напрямків інвестування та в управлінні інвестиціями приймали участь представники різноманітних учасників відносин з цими фондами, насамперед, трудові колективи як самих фондів, так і підприємств, у які вони здійснюють інвестиції, а також їх кредитори тощо, що має сприяти

ISSN 1995-6134

забезпеченню прозорості в їх діяльності та попередженню правопорушень.

По-третє, необхідні спеціальні норми щодо відповідальності менеджерів недержавних пенсійних фондів та підприємств, у які здійснено їх інвестиції, за недобросовісні дії щодо розпорядження і управління відповідними коштами (від підвищеного рівня господарсько-правової відповідальності до кримінальної відповідальності за умисні дії, що призвели до значного зменшення пенсійних активів). Доцільним буде встановити вимогу щодо державної реєстрації менеджерів як підприємців та відповідно їх повної відповідальності за результати своєї діяльності. Перспективним уявляється впровадження для цих цілей в правове поле України організаційно-правової форми акціонерного командитного товариства. Загалом необхідним є вивчення досвіду діяльності у західних країнах великих корпорацій та врахування специфіки їх правового статусу у законодавстві України щодо недержавних пенсійних фондів.

Підсумовуючи, слід ще раз підкреслити, що недержавні пенсійні фонди забезпечують залучення масових інвестицій в економіку і здатні суттєво прискорити розвиток фінансового ринку та економічних процесів у цілому. Це зумовлює напрямки подальшого дослідження правових питань реалізації інвестиційного потенціалу вказаних фондів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» : від 9.07.2003 р., № 1057-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 33. – Ст. 70.

2. Лазебна М. В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / М. В. Лазебна. – К., 2004. – 18 с.

3. Даценко В. В. Пенсійне страхування в фінансовій системі держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / В. В. Даценко. – Суми, 2011. – 20 с.

4. Брагін С. Недержавні пенсійні фонди на неефективному фондовому ринку: приклад України / С. Брагін, О. Макаренко // Вісник Нац. Банку України. – 2011. – № 1. – С. 18–24.

5. Кравченко Н. Основні питання функціонування недержавних пенсійних фондів / Н. Кравченко // Соціальне страхування. – 2008. – № 1 (11). – С. 57–60.

6. Вітка Ю. В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Ю. В. Вітка. – Львів, 2008. – 17 с.

7. Нечай А. А. Актуальні питання фінансового права: правові основи публічних накопичувальних фондів : монографія / А. А. Нечай. – Чернівці : Рута, 2004. – 376 с.

8. Хорошаєв Є. С. Сучасний стан пенсійної реформи України / Є. С. Хорошаєв // Держава і право. – 2006. – Вип. 34. – С. 296–302.

9. Структура активів пенсійних фондів Японії та США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.boj.or.jp.

10. Інформація Держфінпослуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/npf_II_kv_2011.pdf.

11. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» : від 23.02.2006 р., № 3480-IV // ВВР України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

12. Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» : від 15.03.2001 р., № 2299-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 16. – Ст. 690.

13. Кологойда О. В. Правове регулювання фондового ринку України / О. В. Кологойда. – К. : Юрінком Інтер. – 2008. – 320 с.

ISSN 1995-6134

14. Закон України Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : від 30.10.1996 р., № 448/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.

15. Положення про інвестиційну декларацію недержавного пенсійного фонду / затв. розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України : від 27.11.2003 р., № 139 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 52. – Т. 2. – Ст. 2839.

Переверзєв О. М. Господарська правосуб'єктність недержавних пенсійних фондів / О. М. Переверзєв, С. О. Віхров // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 519–525 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12pomnpf.pdf

Надано характеристику правового статусу недержавних пенсійних фондів як інституційних інвесторів на ринку цінних паперів, проведено аналіз правових засад інвестиційної діяльності цих фондів, зроблено пропозиції щодо подальшого розвитку їх господарської правосуб'єктності.

***

Переверзев А.Н., Вихров С.А. Хозяйственная правосубъектность негосударственных пенсионных фондов

Дана характеристика правового статуса негосударственных пенсионных фондов как институциональных инвесторов на рынке ценных бумаг, проведен анализ правовых принципов инвестиционной деятельности этих фондов, сделаны предложения относительно дальнейшего развития их хозяйственной правосубъектности.

***

Pereverzev A.N., Vikhrov S.A. Economic Personality of Non-State Pension Funds

Description of the legal status of non-state pension funds as institutional investors in the securities market is given in the article, an analysis of the legal principles of the investment of the funds held; proposals are made for the further development of economic law.

Форум права ФП